

ÇARH-NÂME'DE YER ALAN ÂYET VE HADİSLER

Arş. Gör. Murat AK
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, hayatın bütün kollarını yeni dinî değerlerle şekillenmiştir. Tasavvufî düşünce Türklerin yaşamını ve inancını belirlemede oldukça etkili olmuştur. Bu makalenin konusu olan Çarh-nâme, tasavvufî düşüncenin etkisiyle yazılmış bir kasidedir. Çarh-nâme dünyanın faniliğinden, ölümden ve kıyamete hazırlıktan bahseder ve insanlara ahlakî nasihatlerde bulunur. Çarh-nâme'nin bugüne kadar Ahmed-i Fakih'e ait olduğu kabul edilmiştir. Fakat birden fazla Ahmed-i Fakih'in varlığı, kasidenin hangi Ahmed-i Fakih'e ait olduğu problemini ortaya çıkarmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar onun Ahmed-i Fakihlerden birine ait olmayabileceğini de söylerler. Sûfiyâne bir metin olan Çarh-nâme'de çok sayıda ayet-hadis iktibas ve telmihleri yer almaktadır. Bütün beyitlerin dinî bir kaynaktan neşet eden nasihatlerle örülü olduğunu söylemek mümkündür. Şair, eserinde sanattan ziyade öğreticiliği gözetmiştir. Bu durum nasihatnâme diyebileceğimiz eserin tabiatına uygundur.

Anahtar Kelimeler: Çarh-nâme, Ahmed-i Fakih, ayet-hadis, iktibas-telmih, tasavvuf.

ABSTRACT

Qur'anic Verses and Traditions in Çarh-name

After the Turks accepted the new religion of Islam, all aspects of life have been formatted by the new religious values. In this meaning, mystical thought had an important role in the Turkish social life and beliefs. The theme of this text Çarh-nâme, is an eulogy written in a mystical mood. It mentions about the mortality of life, about the death and being get ready for the doomsday. Also it gives moral advices to people. Till today it has been accepted that this poem had been written by Ahmed-i Fakih. But there are many different Ahmed-i Fakihs mentioned by Islamic literature sources, so it causes a problem about the writer of this poem. So, some researchers indicate that this poem might be written not by Ahmed-i Fakih but another one. Çarh-nâme, which is a mystical text includes many quotations-allusions of Qu'ranic verses and traditions. It is possible to say for all Çarh-nâme couplets that they are all woven advices which came from religious tradition and sources. The poet of Çarh-nâme, had preferred to be a recommender more than an artist. The text had been written in a didactical style. This fact is appropriate for this text, which we can call an advice book.

Key words: Çarh-name, Ahmed-i Fakih, Qu'ranic verse-tradition, quotation-allusion, sufism.

GİRİŞ

Türklerin Müslüman olma sürecinden sonra bir takım değişimler yaşadıkla-

rını tahmin etmek zor değildir.¹ Bu yeni inanç sistemi hayatın akışını, işleyişini mutlak bir sûrette değiştirmiş, sosyal hayatın bütün kolları bu değişimden etkilenmiştir. Yeni bir dinî inancın gereği ve getirisi olan yeni değerler, yeni kavramlar ve yeni tasavvurlar bu süreçte hayatın her safhasında kendine yer bulmuştur. Edebiyat da bu yeni düşünceden etkilenmiş, İslam dini ve tasavvufî düşüncenin getirdiği yeni öğretiler edebiyatın içinde yer almıştır.

Bu çalışmanın konusu olan “Çarh-nâme”, sûfiyane tarzda kaleme alınan bir kasidedir. Yukarıda değindiğimiz genel karakterin bir örneği olan ve içinde dinî-tasavvufî düşüncenin etkisini fazlasıyla barındıran Çarh-nâme, dünyanın faniliğinden, dünya zevklerine kapılmanın insan için yarar sağlamayacağından, ölümden, kabir azabından ve mahşerden bahseden, dünyada sıkıntılara karşı sabırlı ve tahammüllü olmayı salık veren, ibadeti, kanaati, alçak gönüllülüğü ve Allah ile olan irtibatı sürekli diri tutmayı öğütleyen, ahlakî güzelliğe dikkat çekip nefsanî arzulara karşı insanı uyaran bir eserdir. Eserde telmih ve iktibas yoluyla birçok ayet ve hadis kullanılmıştır. Kısacık bir gönderme ile kendisine işaret edilen bu ayet ve hadislerin dinî kaynaklarımızdan tespit edilerek derli toplu bir şekilde ortaya çıkarılması ihtiyacı her zaman var olmuştur. Amacımız, bu âyet ve hadisleri kaynaklardan tespit ederek, derli toplu bir şekilde ilgililerine sunmak ve okumalarına kolaylık sağlamaktır.

Çarh-nâme ve Müellifi Hakkında

Eserin ismi “Çarh-nâme-i Ahmed-i Fakîh der Bîvefâ-i Rûzigâr” dır. Bu kaside Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (nr. 5782) kayıtlı *Câmiü'n- nezâir* adlı nazire şiirler mecmuasında (vr. 289^a -291^b) yer almaktadır.² Kaside aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbı ile kaleme alınmıştır. *Câmiü'n-nezair*'in sonunda yer alan listeye göre kaside 100 beyitten oluşur. Elimizde var olan kaside ise 83 beyitten oluşmaktadır. Buna göre eserin son on yedi beytini ihtiva eden yaprağın eksik olması gerekir.³

Kasidenin metni ilk olarak M. Fuad Köprülü tarafından bulunarak 82 beyit halinde yayımlanmıştır. (“Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit. II. Ahmed Faqih”, *Körösi Csoma Archivum*, II/1-2 1926, s. 20-38). Köprülü bu makalenin Türkçesini metinsiz olarak aynı tarihte “Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri II: Ahmed Fakîh” adıyla Türk Yurdu mecmuasında yayımlamıştır.⁴ Kaside daha sonra da Mecdut Mansuroğlu tarafından kitap halinde yayımlanmıştır.⁵ Bu kitapta kasidenin dil özellikleri açıklanmış, kitabın arkasına bir lügatçe koyulmuş ve bir de gramer dizini eklenmiştir. Eserin bir diğer neşri ise Günay Kut tarafından yapılmıştır.⁶

1 Bu makale, tarafımızca Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı'na Yüksek Lisans Semineri olarak sunulmuş “Çarhnâme'de Âyet-Hadis İktibas ve Telmihleri” isimli çalışmadan istifade edilerek hazırlanmıştır .

2 Osman F. Sertkaya; “Ahmed Fakîh” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 66.

3 Sertkaya; agm. s.66.

4 Sertkaya; agm. s.66.

5 Mecdut Mansuroğlu; *Ahmed Fakih Çarhname*, İstanbul 1956.

6 Günay Kut; “Ahmed Fakîh”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*, Birinci Cilt, →→

Çarh-nâme'nin yazılış tarihi ve müellifi hakkında ihtilaflar vardır. 'Çarh-nâme' sahibi denilerek anılan *Ahmed-i Fakîh*, kaynaklarda kim olduğu hakkında fazlasıyla farklı bilgiler yer alan, bazı kaynaklarda XIII. yüzyılda yaşamış olduğu söylenen ama bunun doğruluğu kesin olmayan sûfi bir şahsiyettir. Fuad Köprülü, Ahmed-i Fakîh'in Anadolu'da XIII. ve XIV. yüzyıllarda büyük şöhret kazanan Türk şeyhlerinden olduğunu, Konya'da fıkıh tahsil ettiğini, hocasının Sultânü'l ulemâ Bahâeddin Veled olduğunu söyler.⁷ Köprülü, Ahmed-i Fakîh'in vefatının kesin olmamakla birlikte XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarında olduğunu zikretmiştir.⁸ Nihad Sami Banarlı ise *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı hacimli eserinde ölüm tarihini net bir şekilde vermiştir. Buna göre *Ahmed-i Fakîh* 1221 yılında vefat etmiştir.⁹ Yukarıda verilen bilgiler, daha sonra yapılan araştırmalarla birlikte şüpheyle bakılır hale gelmiştir.¹⁰ Çarh-nâme sahibi Ahmed-i Fakîh'in kim olduğu ve eserin hangi döneme ait olduğu kesin değildir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "Ahmed Fakîh"* maddesini kaleme alan Osman F. Sertkaya, beş ayrı Ahmed-i Fakîh'den bahseder.¹¹ Bunlar hakkında da uzun uzun bilgi veren Sertkaya elde bulunan Çarh-nâme metninin ve Ahmed-i Fakîh'e atfedilen *Kitâbü evsâfı mesâcidi's-şerîfe* adlı diğer eserin dil bakımından en erken XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısına ait göründüklerinden elde bulunan metinlerin, haklarında bilgi verdiği Ahmed-i Fakîh'lere ait olmalarının şüpheli olduğunu dile getirir.¹² Bu tespitten daha önceki bir diğer tespit ise Prof. Dr. Mikail Bayram tarafından yapılmıştır. Bayram 1983 yılında İstanbul'da düzenlenen Türkoloji Kongresi'nde sunduğu "*XIII. Asırda Yaşayan Fakîh Ahmed'ler*" isimli bildiride, bahsedilen Fakîh Ahmed'in bütün kaynaklarda mecnûn ve meczûb olarak zikredildiğini, böyle meczûb ve delişmen bir karaktere sahip olan bir dervişin düzenli ve mürettep bir eser yazmış olamayacağını savunur. Ayrıca Bayram bu bildirisinde Eflâkî'nin Ahmed-i Fakîh hakkında aktardığı bilgilerin yanlış olduğunu da zikretmiş, Menâkibü'l Ârifin'de anlatılan bu bilgilerin bir kısmının başka bir Ahmed-i Fakîh'e ait olduğunu dile getirmiştir.¹³ Bayram, Karaman'da 1345 tarihinde vefat eden bir Ahmed-i Fakîh daha bulunduğunu söyler. Vefat eden bu şairin yaşadığı dönemi, eserin dil ve anlatım özelliklerini göz önünde bulundurunca çarh-nâme isimli kasîdeyi Karamanlı Fakîh Ahmed'e nispet etmenin daha doğru olacağını söylemiştir.¹⁴ Çarh-nâme'nin aidiyeti üzerindeki şüpheleri artıran diğer bir bilgi ise, kasîdede vebâ salgının-

→ →
İstanbul 1985, s. 263-268.

7 M. Fuad Köprülü; *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 283.

8 Köprülü; age. s. 283.

9 Nihad Sâmî Banarlı; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 319-320.

10 Bu tespiti teyid eden bazı çalışmalar için bkz: Turhan Gencel, *Çarh-nâme'nin Müellifi ve Tarihi Hakkında Notlar*, (çev. Emine Gürsoy-Naskali), Ankara 1987; Hidayet Işık, *İpek Yolu*, Konya Kitabı, Konya 2002, V, 48; Mustafa Yıldırım, "Konya Hoca Ahmet Fakîh Zaviyesi Çevresinde Oluşan Yapı Topluluğu", *Marife*, yıl 7, sayı 2, güz 2007, s. 203-232.

11 Sertkaya, agm. s. 65-67.

12 Sertkaya; agm. s. 67.

13 Bu bilgiler ve daha fazlası için bkz: Ahmet Atillâ Şentürk – Ahmet Kartal; *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 125-128.

14 Şentürk - Kartal; age. s. 126.

dan bahsedilmiş olmasıdır. Nitekim Semih Tezcan XIV. asrın ortalarında çıkan veba salgınına kasidede değinildiğinden yola çıkarak kasidenin bu tarihten evvel yazılamayacağını en erken 1350 tarihinden sonra yazılabileceğini dile getirmiştir.¹⁵ Eğer bu tespit doğru kabul edilirse, bu durum bize kasidenin XIII. yüzyılda yaşayan Ahmed-i Fakîh'e ait olmadığını göstermektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak kasidenin kabul edile geldiği üzere Anadolu Türkçesinin Acem tesiri altında gelişen, ulaşabilinen en eski sûfiyâne metin olarak zikredilmesi ve hangi Ahmed-i Fakîh'e ait olduğu, ya da zikredilen Ahmed-i Fakîh'lerden birisine ait olup olmadığı hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün gözükmemektedir.

Çarh-nâme'de Yer Alan Âyet-Hadis İktibas ve Telmihleri

Çalışmada telmihe ve iktibasa konu olan ayetlerin sûre ve ayet numaraları, hadislerin de yer aldıkları kaynaklar okuyanlara kolaylık olması maksadıyla dipnot sistemi yerine, geçtikleri yerlerde parantez içinde verilmiştir. Hadis metinlerinin senetleri hiç zikredilmemiş, hadislerin sahihliği ya da mevzuluğu gibi konular üzerinde durulmamıştır. Bu başka bir bilimsel alanın konusu olup, bu konu elimizdeki metnin ortaya konma amacının ve muhtevasının dışındadır. Telmihe ve iktibasa konu olan ayet ve hadisler beyitlerin hemen altında zikredilmiştir. Şiir metninde bazen aynı konuda nasihat veren birkaç beyit art arda yer almıştır. Bu yüzden şiir metninin bütünlüğü göz önünde bulundurularak Çarh-nâme'de yer alan bütün beyitler verilmiştir. Ayet ve hadisler verilirken ayrı ayrı gruplandırılmamıştır. Bazı beyitlerde bu gruplandırmaya imkan verecek kadar ayet ve hadis bulunduğu gibi bazı beyitler de sadece bir hadis ya da sadece bir ayete telmihte bulunulmuştur. Çalışmada, Çarh-nâme metni için, Fahir İz'in de *Eski Türk Edebiyatında Nazım* isimli eserindeki neşri -Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5782 kayıtlı *Câmiü'n- nezâir* adlı nazire şiirler mecmuasının 289^a -291^b varaklar arasındaki Çarh-nâme nüshası- esas alınmıştır.

Çalışmada ortaya konan ayet ve hadisler bizim tespit edebildiklerimizdir. Bazı beyitlerin altına birçok ayet ve hadis yazılabilir. Biz en yakın telmihleri ortaya koymaya çalıştık. Böylece bir makalenin sınırlarını da zorlamamış olduk. Muhakkak bu çalışma, daha sonra yapılacak çalışmalarla kendi eksiklerini tamamlayacaktır.

Çarh-nâme-i Ahmed-i Fakîh der Bî-vefâ-i Rûzigâr

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

*1 Dirîgâ çarhun elinden hezârân
Ki kılmışdur mu'atıl bunça kârân*

(Feleğin elinden binlerce eyvahlar olsun ki, felek [bu zamana kadar] binlerce işi boşa çıkarmıştır.)

*2 İşid imdi bu aḥvâli i kardaş
Çün ümmetdür biri birine iḥvân*

¹⁵ Semih Tezcan'a atfedilen bu bilgi için bkz: Şentürk - Kartal; age. s. 127.

(Ey kardeş, şimdi bu ahvali işit, ki ümmet birbirinin kardeşidir.)

Şair bu beyitte aynı dine inananların kardeş olduğunu dile getirmiştir. Nitekim bu durum ayet-i kerimde şu şekilde zikredilir: “*Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin*” (Hucurât, 49/10). Mısradaki dile getirilen kardeşlik ve müminler arasında olması gereken bağın kuvveti bir hadis-i şerifte somutlaştırılarak aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir: “*Mü'minler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine yakınlıkta, şefkat gösterip birbirlerini koruyup kollamada bir vücut gibidirler. Vücudun herhangi bir yerinde rahatsızlık olduğunda; bunu, vücudun tüm uzuvları hisseder*” (Buhârî, Edep 27).

*Yavuz sanmaya kardaş kardaşına
Haķıķatdur bu sözüm baña inan*

(Kardeş kardeşi hakkında kötü düşünmesin. Bu sözüm hakikattir. Bana inan.)

*İşitdün ise sözüme kulak tut
Gidermegil sözümü kulağundan*

(Sözümü işittinse sözüme kulak ver ve sözümü kulağından çıkarma.)

*5 Bilür misin niçün geldün cihāna
Sini kulluğ için yaratdı Sultān*

(Cihana niçin geldiğini bilir misin? Sultān [Allah] seni kulluk için yaratmıştır.

İnsanın varlık amacının Allah'a kulluk olduğunu dile getiren şairin bu öğretisi “*Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım*” şeklindeki ayet-i kerimde kaynağını bulmaktadır (Zâriyât, 51/56). Cenab-ı Hak bir diğer ayet-i kerimde ise, “*kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur*” (Ra'd 13/28) diyerek insanın dünyadaki huzurunu, Allah ile olan irtibatının kesilmemesine bağlamıştır.

*6 Saña ni'met virüpdür bî-nihāyet
Huşûşa kim kılpdur ehl-i imān*

([Allah] sana sonsuz nimetler vermiş, özellikle iman ehlinde kılmiştir.)

Kur'ân-ı Kerim'de, “*O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız*” buyrulmuş ve ayet-i kerimde Allah'ın nimetlerinin sonsuzluğu dile getirilmiştir (İbrâhîm 14/34). Diğer bir sûrede “*bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil*” (Fâtihâ 1/6-7) mealindeki ayet-i kerimde nimet verilenlerden kasıt iman sahipleri ve nimet de iman nimetidir.

*7 Naşihat tutar iseñ diñle sözüm
Hünerüñ var ise gel uşda meydān*

(Nasihat tutmak istersen sözümü dinle. Hünerin varsa gel işte meydan.)

Dinî bir istilâh olarak nasihat; samimi olmak, hayır istemek hayırhah olmak demektir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Din, nasihattir*” (Müslim, İman

95)¹⁶ buyurmuşlardır. Sahabe bu samimiyetin, bu hayırhahlığın kime karşı gösterileceğini sorunca hadis-i şerifin devamında Hz. Peygamber: “Allah’a, kitabına, resûlüne, müminlerin liderlerine ve bütün inananlara” olduğunu söylemiştir.

Hız. Peygamber bu samimiyet ve hayırhahlığın gerçek anlamda iman etmenin şartlarından biri olduğunu şu şekilde dile getirir; “Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediği şeyi, din kardeşi için de arzu edip istemedikçe, gerçek anlamda iman etmiş olmaz” (Buhârî, İman 7).¹⁷

*8 Saña bir kaç öğütler vireyin ben
Ki her birisi dürr ola ya mercân*

(Sana birkaç öğütler vereyim ki [bu öğütlerin] her biri inci ya da mercan [değerindedir].)

*9 Ögüdüm bu günehten tevbe eyle
Ki imân kaçdın eyler bil ki şeytân*

(Öğüdüm bu, günahattan tevbe etmelidir. Bil ki şeytan imanına kast eder.)

Eksiksizlik şüphesiz Allah’a mahsustur. İnsan nisyan ile maluldür. Nitekim Hz. Peygamber, “Siz günah işlemesiniz, Allah günah işleyecek bir halk yaratır; onları affederdi” (Müslim, Tevbe 9) derken bunun insanın tabiatında var olan bir zaaf olduğunu dile getirir. Hz. Peygamber bir diğer hadisinde günahattan tevbe etmenin, insanî tabiatında var olan günaha meyletme zaafını pozitif bir imkan haline getirmenin en hayırlı yöntemi olduğunu ve tevbe eden kulun hata edenlerin en hayırlısı olduğunu vaz etmiştir: “İnsanoğlunun herbiri hatakârdır. Ancak hatakârların en hayırlısı tevbekâr olanlarıdır” (Tirmizî, Kıyâmet 50). Kıyâmet gününe kadar tevbe kapısı açık bırakılmıştır. “Kim güneş batıdan doğmadan önce tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul eder” (Müslim, Zikr 43).

Mü’min olmakla olmamak arasındaki fark, mü’minin günahattan tevbe etmesidir. Kur’an-ı Kerim’de de birçok ayet günahattan tevbe edilmesini ister ve Allah’ın günahları bağışlayıcı olduğunu dile getirir.

“Kim haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir” (Mâide 5/39).

“Rabbimiz sizin kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah, kötülükten yüz çevirerek tevbeye yönelenleri son derece bağışlayıcıdır” (İsrâ 17/25).¹⁸

Beyitte dile getirilen ikinci husus ise şeytanın kastının kulun imanı olduğudur. Allah (c.c.), Adem’e secde edin dediğinde Şeytan hariç huzurdaki bütün varlıklar secde etmiştir. Şeytan ise “beni ateşten onu çamurdan yarattın, ben

¹⁶ Yine bkz: Ebû Dâvud, Edeb 59.

¹⁷ Bkz: Müslim, İman 71-72.

¹⁸ Tevbe ile ilgili diğer iki ayet-i kerime için bkz: Furkân 25/71, Hüd 11/90.

ondan üstünüm” (Â'râf 7/12) diyerek bu emri yerine getirmemiştir. Bunun üzerine Allah (c.c.) şeytani cennetten kovmuştur. Bu olayın devamı, ayet-i kerimelerde şöyle zikredilir:

“Allah: Öyle ise 'in oradan'. Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık, çünkü sen aşağılıklardansın buyurdu.

(İblis) Bana (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi.

Allah: Haydi sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu.

İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmama karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlere, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoğunu şükredenlerden bulamayacaksın.

Allah buyurdu: Haydi yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarırsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım” (Â'râf 7/13-18).

Ayet-i kerimelerde şeytanın kastının kulun imanı olduğu dile getirilmiştir. Kulun imanına kastederken şeytan, dünya hayatının cazibeleriyle aldatır, amacı insanın imanını zayıflatarak yok etmektir. Allah (c.c.) kulunu dünyanın ve şeytanın aldaticılığına karşı uyarmıştır.¹⁹

10 Uşañ olma başuña aklıñı dir

Yol uzağdur ki yoğdur hadd u pāyān

(Aklını başına topla gâfil olma. Zirâ [yürüdüğün] yol sınırı ve sonu olmayan bir uzaklıktadır.)

11 Gözüñ aç gâflet içre yatma î dōst

Ki göçmege tutupdur yūzi kervān

(Ey dost! Gaflet içinde uyuya kalma, gözünü aç. Çünkü kervan [ömrün] göçüp gitmek üzeredir.)

Şairin burada zikrini ettiği kervan ömürdür. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte “Ademoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs” (Tirmizî, Zühd 28)²⁰ buyurarak insanoğlunun hırslarını dile getirmiş, bir hadisiyle de “zevkleri bıçak gibi keseni yani ölümü çok hatırlayın!” (Tirmizî, Zühd 4) diyerek, insana ölümün gerçekliğini hatırlatmıştır.

12 Yol erenleri göçüp yola girdi

Döge yorur āhır dūnbeki servān

(Yol erenleri göçüp yola girdiler. Kervanbaşları [yolcular için] son kez davul çalmaktalar.)

13 Nice bir yatasın gâfletde î yār

Ecel irmezden öñdin imdi uyan

(Ey dost, [daha] nice gaflette yatacağsın. Şimdi ecel sana gelmeden ewel uyan.)

¹⁹ Ayet-i kerimeler için bkz: Fâtr 35/5, Nisâ 4/120.

²⁰ Aynı hadis için bkz: Buhârî, Rikak 5.

Hız. Peygamber “Yedi şey gelip çatmadan iyi işler yapmaya bakın. Yoksa siz insana görevlerini unutturan fakirlikten, azdıran zenginlikten, halsiz bırakan hastalıktan, bunaklaştıran ihtiyarlıktan, ansızın yakalayan ölümden, gelmesi beklenen şeylerin en fenası deccâlden, belâsı daha büyük ve daha acı olan kı-yâmetten başka bir şey mi gözlüyorsunuz?” buyurmuştur (Tirmizî, Zühd 3).

*Nazar kıl âleme hâlûnî anla
Yarağa meşgul ol sen î Müselmân*

(Âleme nazar kıl ve halini anla. Ey Müslüman [ahiret için] hazırlık yapmakla meşgul ol.)

Şâir bu beyitte âlemde var olanlara bakılarak insanın kendi var oluşunu anlama çabası içinde olmasını ve kendisi için hazırlık yapmasını öğütler. Kur’an-ı Kerim’de bir ayet-i kerimede “şüphesiz, yerlerin ve göklerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbirini izlemesinde, derin kavrayış sahipleri için alınacak dersler vardır” (Â-i İmrân 3/190) denilerek gece ve gündüzün birbiri ardına gelişine, “insan neden yaratıldığına baksın” (Tarık 86/5) denilerek kendi varlığının meydana gelişine, “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır! Göğeyi bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir! Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir! Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!” (Gâşiye 88/17-20) denilerek de, âlemde var olanların yaratılış ve düzeninin insan için bir ibret vesilesi olduğuna vurguda bulunulmuştur.²¹

Beytin ikinci dizesinde şâirin dile getirdiği hazırlık ise insanın dünyada ahiret için hazırlık yapmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de Allah şöyle buyurur: “Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının”(Bakara 2/197).

*15 Eger nâm ister iseñ ahiretde
Yidürgil Hağ yolına dünyede nân*

(Eğer ahirette nâm istiyorsan. Allah rızası için dünyada ekmek yedir [yoksuluyduyur].)

Ahirette karlı çıkmak için dünyada Allah’ın rızasını gözeterek harcama yapmayı öğütleyen şâirin bu öğüdü ayet-i kerimede şöyle karşılığını bulur: “Mal-larını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler” (Bakara 2/274).²² Bununla ilgili Hz. Peygamber de “kim Müslümanların arasından bir yetimi yedirip içirirse bağışlanmayacak günahı hariç Allah onu elbette cennete koyar” (Tirmizî, Birr 14) diyerek yoksulun karnını doyurmayı öğütlemiş, bunun mükâfatının ise ahirette cennet olduğunu müjdelemiştir. Yine Hz. Peygamber

²¹ Bunu dile getiren birçok ayet vardır. Bkz: Abese 80/24; Ankebüt 29/20; Şu’arâ 26/7; Mülk 67/3-4, 19; Sebe’ 34/ 9; Kâf 50/6; Yunus 10/101; Rûm 30/9, 42, 50; Nüh71/ 25.

²² Allah yolunda harcama ile ilgili birçok ayet-i kerime mevcuttur. Bkz: Fâtr 35/29; Hadîd 57/7; Bakara 2/254; Â-i İmran 3/92, 134; Secde 32/16-17.

cömertliğin Allah katındaki değerini belirten cimriliği yeren şu hadisi de zikretmiştir: “Cömert insan, Allah’a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri kişi ise Allah’tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır; cehenneme yakındır. Cömert bir cahil, cimri bir abidden Allah’a daha sevimlidir” (Tirmizî, Birr 40).

*16 Olanlar saña yitmez mi naşîhat
Niçün ussuûî dırmezsın sen î cân*

(Olanlar sana nasihat olarak yetmez mi, ey can niçin aklını başına toplamıyorsun?)

Şair yeryüzünde olup bitenlerin insan için bir ibret olduğunu, insanın aklını başına alıp hakikate tâbi olması için yeterli olduğunu söyler. Kur’an-ı Kerim’de şu ayetlerle geçmişte olanların ibret olması istenir: “Yeryüzünde gezin, dolaşın da, (Allah’ın âyetlerini) yalan sayanların âkibeti ne olmuş, görün!” (Â-i İmran 3/137). Bir diğer ayet-i kerimede de; “Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın” buyrulmuştur.

*Bu dünyâyâ niçün pek yapışırsan
Sini andan kıparur çarh-ı devrân*

(Bu dünyaya niçin bu kadar yapışıyorsun? Seni bu çarh-ı devran ondan koparır.)

Şair, dünya hayatına aşırı bağlılığın insanı hakikatten alıkoyacağını dile getirmiştir. Yüce Allah, ayet-i kerimede dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, gerçek olanın ise ahiret yurdu olduğunu söyler: “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!” (Ankebût 29/64).²³ Bir diğer ayet-i kerimede ise Cenâb-ı Hak buna ek olarak dünyanın gelip geçiciliğini bir örnekle somutlaştırır: “Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah’ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir” (Hadîd 57/20).

Hz. Peygamber de bir hadis-i şerifinde “dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol” (Tirmizî, Zühd 25) buyurmuştur. Bir defasında hasırın üstünde uyumuş olan ve hasırın izleri üstüne çıkmış olan Hz. Peygamber’i gören sahabe ona hemen bir yatak temin etmek isteyince Hz. Peygamber onlara şu cevabı vermiştir: “Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Dünyada ben bir ağacın altında gölge lenip sonra oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim” (İbn Mâce, Zühd 3).

²³ Dünya hayatının bir oyun ve eğlence yeri olduğunu dile getiren bir diğer ayet-i kerime için bkz: En’âm 6/32.

*Bu rızık için niçe teşvîş çekersin
Uşandı rızık yeyü ağzuñda dendân*

(Bu rızık için ne zamana kadar sıkıntı çekeceksin? Rızık yiye yiye ağzındaki dişlerin döküldü.)

Hız. Peygamber, dünyada hırsla mal biriktirerek gerçek zenginliğe ulaşamayacağını gerçek zenginliğin kanaatte olduğunu ve kanaatin en büyük zenginlik olduğunu şu veciz kelamı ile dile getirmiştir: “Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil, gönül tokluğudur” (Buhâri, Rikak 15).²⁴

*Eger girüp sin içinde yatasın
Beş on arşun biz ile yâhod uryân*

(Mezara girip yattığında ya beş on arşınlık bir bezin olacak ya da çıplak olacaksın.)

*Ne mağrursın cihânun lezzetine
Niçe bir yürüyesin şād u handân*

(Bu dünyada [sahip olduğun] menfaatlerle ve lezzetlerle ne kadar da gururlusun. Ne zamana kadar neşe ve mutluluk içinde gezeceksin.)

*Kažā yayı ecel okların atar
Saña dahı tokınısar ol oğdan*

(Kaza yayı ecel oklarını atar ve o oklardan sana da dokunur.)

Hayat sahibi her canlı için ölüm kaçınılmazdır. Âl-i İmran Sûresi'nde geçen bir ayet-i kerimede bu durum şu şekilde ifade edilir: “Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyâmet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir” (Âl-i İmran 3/185). Bu durum diğer birçok ayet-i kerimede de vurgulanmıştır.²⁵ Yine Allah (c.c.), “yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azâmet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak” (Rahman 55/26-27) diyerek nihâi varlığın bir tek kendisi olduğunu dile getirmiştir.

Hız. Peygamber de insana eninde sonunda ecel okunun isabet edeceğini şu hadis-i şerifte anlatmıştır:

Hız. Peygamber (s.a.v.) bir gün yere çubukla, kare biçiminde bir şekil çizdi. Sonra, bunun ortasına bir hat çekti, onun dışında da bir hat çizdi. Sonra bu hatın ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinad eden bir kısım küçük çizgiler attı. Sonra Resûlullah (s.a.v.) bu çizdiklerini şöyle açıkladı: “Şu çizgi insandır. Şu onu saran kare çizgisi de eceldir. Şu dışarı uzanan çizgi de onun emelidir. (Bu emel çizgisini kesen) şu küçük çizgiler de musibetlerdir. Bu musibet oku yolunu şaşırarak insana değmese bile, diğer biri değer. Bu da değmezse ecel oku değer” (Buhârî, Rikak 3).²⁶

²⁴ Yine bkz: Müslim, Zekât 130.

²⁵ Bu ayet-i kerimeler için bkz: Enbiyâ 21/35;

²⁶ Yine bkz: Tirmizî, Kıyâmet 23; İbn Mâce, Zühd 27.

*Ol oķuñ zaķmına kimesne döymez
Görür ölmez virür cânını ķurbân*

(O okun açtığı yaraya kimse dayanamaz. Kendini ona kurban eden kimse, oku da, yarasını da görmez olur.)

Ecel okunun zahmı ölümdür. Şair, her kim ve her nerede olursa olsun ölü-
mün herkesi bulacağını söyler. Ayet-i kerimede Yüce Allah “Nerede olursanız olun
ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!” (Nisâ 4/78) demiştir.

*Vefâ umma bu dünyâdan i hânım
Anuñla kılmagıl sen ‘ahd u peymân*

(Ey sultân bu dünyadan vefa umma. Sen onunla anlaşma yoluna gitme.)

Şair bu dünyanın bütün yapıp etmeleri karşılıksız bırakacağı ve dünyadan
vefa beklememek gerektiğini öğütlemektedir. Yüce Allah da ayet-i kerimede
dünyanın aldıcılığını vurgular: “Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence,
bir süs, aranızda bir övünme daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden iba-
rettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçilerin hoşuna gider. Sonra kurur
da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çe-
tin bir azap vardır. Yine orada Allah’ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı
aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir” (Hadîd 57/20).

*Sini aldar bu dünyâ bî-ķabersin
Sözüm işit öğüdüm tut tap aldan*

(Bu dünya seni aldatır, [oyun] sen bundan habersizsin. [Bu] sözümü dinle
ve hemen öğüdümü tut.)

*Öğüñi dir kıyâmet bil yakındur
Utan kim saña nâzırdur Yaradan*

(Aklını topla, bil ki kıyâmet yakındır. Utan, zîrâ Yaratan seni görmektedir.)

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte, kıyâmetin yakın olduğunu, kıyâmet ile
peygamber olarak gönderilişi asındaki zamanın çok kısa olduğunu şöyle anlat-
mıştır: “Ben kıyâmetin kopacağı aynı saatte gönderildim. Ancak, şunun şunu
geçmesi gibi, ben kıyâmet saatini geçip biraz evvel geldim!” Hz. Peygamber bu-
nu söylerken orta parmağı ve işaret parmağını göstermiştir (Tirmizî, Fiten 39).

Şair hal böyleyken insanın kıyâmetin yakınlığını düşünerek yaşamasını sa-
lık verir ve Cenab-ı Hakk’ın insana nazır olduğunu yani onu izlemekte olduğunu
ve yapıp etmelerini bildiğini söyler. Şairin bu öğretisi kaynağını, “Andolsun, in-
sanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah da-
marından daha yakınız” (Kâf 50/16) şeklindeki ayet-i kerimeden alır. Bir diğer
ayet-i kerimede de Allah’ın kula olan yakınlığı şu şekilde ifade edilmiştir: “Kulla-
rım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği va-
kit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime
uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar” (Bakara 2/186).

*Hevâya uyma geç nefs ârzüsünden
Bu nefs atnuñ ağızına ur uyan*

(Hevaya uyma ve nefsinin arzusundan kurtul. Bu nefis atının ağzına gem vur.)

“Nefs aşırı şekilde kötülüğü emreder” (Yusuf 12/53). Şair bu sebepten ötürü nefis atının dizginlenmesini tavsiye eder. Ayet-i kerimede “*Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır*” (Nâziat 79/40-41) denilmiştir. Bir diğer ayette ise nefsinin cimriliğinden korunmanın kurtuluşa ereceği müjdelenmiştir: “*Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir*” (Teğâbûn 64/16).

*Bu dünyâ bî-vefâdur bil haqîkat
Sini göçürmeden ol sen göç andan*

(Bil ki bu dünya vefasızdır. O seni göçürmeden, sen ondan göç.)

Hz. Peygamber dünyanın gelip geçiciliğine “*dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol*” (Tirmizî, Zühd 25) diyerek vurguda bulunmuştur. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa da kavmine “*Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak bir yurttur*” (Mü’min 40/39) derken dünya hayatının gelip geçici, ahiretin ise ebedî olduğunu söyler.

*Niçe bir tırsar bu dünye halkı
Niçe bir olırsar dünyâ âbâdân*

(Bu dünyada yaşayanlar ne zamana kadar duracaktır. Dünya ne zamana kadar bayındır olacaktır.)

*Yıkılırsar bu göklerle bu yirler
Kamusı olırsardur küllî vîrân*

([Üstünde duran] gökler ve yerlerin hepsi yıkılacak ve vîran olacaklardır.)

Bu beyitte ve sonraki birkaç beyitte, Kur’an-ı Kerim’de dile getirilen kıyâmet sahnelerine dikkat çekilmiştir.

*Gün ola kim kopa taşlar yirinden
Ber-â-ber ola düp düz taş u yaban*

(Gün olacak dağlar yerinden kopacak, dağ ve kırlar dümdüz olacaklardır.)

Gün gelecek dağlar yerlerinden kopacak, dağlar da kırlar da beraber dümdüz olacaklardır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “*Artık Sûr’a bir defa üflendiği, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olur (kıyâmet kopar). Gök de yanılır ve artık o gün o çökmeye yüz tutar*” (Hâkka 69/13-16).

*Kıyâmet kopıçağız bil haqîkat
Kelebek bigi dağıla bu insân*

(Bil ki, kıyâmet kopacak ve insanlar kelebek gibi dağılacaklardır.)

Bu mısralarda kıyâmetin kopacağı ve âlemin kıyâmet anındaki tasviri dile getirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette kıyâmetin kopuşu ve tasviri anlatılmaktadır. Bir ayet-i kerimede insanların kıyâmet anında sarhoş gibi olacağı söylenmiş, insanların o andaki halleri zikredilmiştir. “*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyâmet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz*

gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir" (Hac 32/1-2).

Başka bir ayette kıyâmet anında insanların ateşin etrafını sarmış pervâne-ler gibi olduğu söylenmiştir. "Kapı çalan! Nedir o kapı çalan! O kapı çalanın ne olduğunu bilir misin? İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu, dağlarında atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o Kâri'a!). O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli yeğni olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir. Nedir o (Hâviye) bilir misin? Kızgın ateş!" (Kâri'a 101/1-11).

*Yaratılmış cemî'i ölisedür
Kalısardur hemân ol Ferd ü Raḥmân*

(Yaratılmışların hepsi ölecekler, yalnız bir tek bağışlayıcı [olan Allah] kalacaktır.)

Yaratılmış olanlar fânidir ve bâkî olan yalnız Allah'ın zâtıdır. Yüce Allah (c.c.) ayet-i kerimede "Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azâmet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacak" (Rahmân 55/26-27) buyurmuştur.

*33 Yarın anda ḥalâyık cem' olısar
Kimi kayguya yatmış kimi şādân*

(Yarın [kıyâmet vaktinde] yaratılmış olanlar kimi kaygılı kimi mutlu bir şekilde orada toplanacaklardır.)

Kıyâmet günü bütün ölülerin toplanıp haşr olunacağını ayet-i kerimede şöyle zikredilmiştir: "(Düşün) o günü ki; dağları yerinden götürürüz ve yeryüzünün çıplak olduğunu görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın onları (tüm ölüleri) mahşerde toplamış olacağız" (Kehf 18/47).

Kıyâmet Sûr üflenmesiyle kopar. Sûr'a ilk kez üflenilir. "Sur'a üfürüldüğü gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsî boyunları bükük olarak O'na gelirler" (Neml 27/87).

Sûr'a ikinci kez üflenecek insanlar ölecek ve üçüncü Sûr da tekrar her canlı dirilecektir. "Sur'a üflenince Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!" (Zümer 39/68).

Bu son surla birlikte hesap başlayacaktır. "Nihayet Sûr'a üfürülecek. Bir de bakarsın ki, onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler.(İşte o zaman) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu Rahman'ın vaat ettiği- dir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler. Olan müthiş bir sestendir. Bunun üzerine onların hepsi hemen huzurumuzda hazır bulunurlar. O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız" (Yâsin 36/51-54).

*Su'âl eyleyiserler itdügüñden
Dutar a'zâlaruñı anda lertzân*

([Orada] yaptıklarından soru soracaklardır. [O anda] bütün azalarını bir titre alacaktır)

Hız. Peygamber kıyâmet günü sorulacak suallerle ilgili şunları söylemiştir: “Kıyâmet günü, dört şeyden sorulmadıkça kulun ayakları (Rabbinin huzurundan) ayrılamaz: Ömrünü nerede harcadığı, dünyada iken amelinin ne olduğu, (sahip olduğu) malı nerede kazandığı ve nereye harcadığı, (son olarak da) vücudunu nerede yıprattığı” (Tirmizî, Kıyâmet 1).Yine Hız. Peygamber bir diğer hadis-i şerifte insanların kıyâmet günü üç durum üzere haşır olunacağını söylemiş ve bu üç durumdan ilkinin hesaplarını rahat verecekleri için hesaba istekli olanların ve dünyada yaptıklarından dolayı hesap vermekten korkanların oluşturduğunu söyler.²⁷

*Kirâmen kâtibîn durmaz yazarlar
Ne kim itdûn kıllurlar anı dîvân*

(Kirâmen kâtibîn [yazıcı melekler] durmadan yazarlar. Ne yapıp ettiğini deftere kaydederler.)

Bilindiği üzere her insanın sağında ve solunda iki yazıcı melek bulunur. Kirâmen Kâtibin denilen bu melekler insanın bütün yapıp etmelerini yazarlar. Bu melekler ayetlerde şöyle zikredilmiştir:

“Şunu iyi bilin ki, üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar (kirâmen kâtibin) vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilir” (İnfitâr 82/10-12).

“İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın” (Kâf 50/17-18).

*Getürüp tartalar hayruñla şerrüñ
Haķıķat bil kırilur anda mîzân*

(Yaptığın iyilik ve kötülükleri getirip tartarlar. Bil ki, orada terazi kurulur.)

Ku’an-ı Kerim’de mizanın kuruluşu ve herkesin mutlaka her amelinin karşılığını alması şöyle anlatılır:

“Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan ‘Ne oluyor buna!’ dediği vakit, işte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır. O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darmadağınık geri dönüp gelirler. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür” (Zilzâl 99/1-8).

Hız. Peygamber de, kıyâmet günü hakların mutlaka alınacağını hatta boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkını alacağını ifade eder: “Kıyâmet gününde tüm haklar sahiplerine verilecektir. Hatta boynuzsuz hayvanın bile boynuzludan hakkı alınacaktır” (Müslim, Birr ve Sıla 79).

²⁷ Buhârî, Rikak 48; Müslim Cennet 59.

*Eger hayruñ ağır gelse zî devlet
Yüzüñ ağı ola hem çün mäh-ı tabân*

(Eğer iyiliklerin ağır gelirse ne mutlu. Yüzün dolunay gibi ak olur.)

Şair mizanda sevapları ağır basanın mutlu olduğunu, yüzünün dolunay kadar parlak olduğunu söylemiştir. Bu benzetme kaynağını Hz. Peygamber'in cennete girecekleri vasfettiği şu sözlerinden alır:

"Cennete ilk girecek zümre, dolunay gecesindeki ay suretindedir. Onu takip eden zümre, parlaklık yönüyle gökteki en büyük yıldız gibidir" (Tirmizî, Cennet 7).²⁸ Ayet-i kerimede de; "O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Âra'f 7/8) denilerek, hayrı şerrinden çok olan kullar kurtuluşa yani cennetle müjdelenmiştir.

*Eger şerrüñ ağır gelse î miskîn,
Varacağ yirüñ olur bil ki nîrân*

(Eğer şerrin ağır gelirse ey miskin, gideceğin yer bil ki cehennem olur.)

Tartıda günahı ağır basanlar içinse Allah (c.c.) şöyle buyurur:

"Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir, (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler. Ateş yüzlerini yakar; orada suratları çirkin ve gülünç bir halde bulunurlar" (Mü'minün 23/103-104).

Hız. Peygamber de cehennemliklerin yanacakları ateşin derecesi hakkında şunları söylemiştir:

"(Cehennemlikler derece derecedir.) Bir kısmı vardır, ateş onları topuğuna kadar yakalar, bir kısmı vardır, dizlerine kadar yakalar, bir kısmı vardır kemere kadar yakalar, bir kısmı vardır köprücük kemiğine kadar yakalar" (Müslim, Cennet 33).

*Şırâta uğrayırdur yoluñ bil
Kılıçdan itî dirler inçe kıldan*

(Bil ki, yolun Sırat'a uğrayacaktır. [Onun için] kılıçtan keskin ve kıldan ince derler.)

Şair, hesap günü herkesin üstünden geçmeye mecbur olduğu "sırat köprüsü"nü kılıçtan keskin ve kıldan ince denilerek vasfedildiğini söyler. Sırat köprüsünün bu vasıfları şöyle zikredilir:

"Sırat köprüsü, kıldan ince, kılıçtan keskindir. Sırat'ın uzunluğu bin senelik yokuş, bin senelik iniş ve bin senelik de düzlüktür. Bu mesafe bazı insanlar için olacaktır. Her bir kimsenin bu mesafeyi geçmesi, amelleri ile orantılı bir zamanda olacaktır."²⁹ Bununla birlikte bir kısım ulemâya göre sırat köprüsünün bu özellikleri hesabın verilmesindeki zorluktan kinâye yâni mecâzî ifadeler olarak anlaşılmalıdır.

*40 Yarın andan geçisersin yol oldur
Sağın imdi i kırdaş çıkma yoldan*

²⁸ Yine bkz: Müslim, Cennet 15.

²⁹ Mansur Ali Nasîf, Tâc V. 394; Aclünî, Keşfü'l Hafâ, II 31.

(Yarın [kıyâmette] o köprüden geçeceksin yol odur. [Öyleyse] ey kardeş şimdi [dünya hayatında] yoldan çıkma, sakın.)

*Bizi korktuğumuzdan kurtar i Hâk
Bize ayruğ bitirme anda hicrân*

(Bizi korktuğumuzdan kurtar ey Hak, bize orada başka ayrılık nasip etme.)

Şair yukarıdaki iki mısradaki, dünyada hakikat yolundan ayrılmamayı karşı-sındakine hem salık verip, hem de kendisi için isterken sanki Fâtihâ sûresindeki şu ayetlere telmihte bulunmaktadır:

“(Rabbimiz) Biz yalnızca sana ibadet eder ve yalnızca senden yardım dile-
riz. Bizi doğru yola ilet; kendilerine nimet verdiklerinin yoluna gazaba uğrayan-
ların ve sapmışlarınkine değil” (Fâtihâ 1/5-7).

*Cemâlûn bize göster yarın anda
Be-ğâğ-ı Muşafâ vü mâh-ı tâbân*

([Yâ Rabbî] Hz. Muhammed (s.a.v.) ve dolunay hakkı için, yarın orada bize cemalini göster.)

Yâ Rabbî dolunay ve Hz. Muhammed Mustafâ hakkı için bize yarın orada cemâlîni göster. Burada dolunay ve Hz. Muhammed’in birlikte zikredilmesinin bir sebebi vardır. Bir hadis-i şeriften Hz. Peygamber’in yüzünün ay gibi parlak olduğunu şöyle öğreniyoruz: Adamın biri Berâ isimli sahabeye Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yüzü kılıç gibi beyaz mıydı? diye sorar. Sahabe bu soruya, Hayır dolunay gibi parlaktı! diyerek cevap verir (Tirmizî, Menâkıb, 8).

Şair de bu beyitte Hz. Peygamber’i ve dolunayı birlikte zikrederek dinî-hikemî geleneğimizde yer alan Hz. Peygamber ve dolunay arasındaki teşbihe yer verir.

*Gel imdi ol Resûlün sünnetin tut
Kim anı tutsa olur şâh-ı merdân*

(Gel şimdi Resûl’ün sünnetini tut. Kim onun sünnetini tutarsa insanların şâhı olur.)

Şair Hz. Peygamber’e itaati tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber’e itaat etmek Allah’a itaat etmek demektir.³⁰ Bu yüzden Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette Allah’a itaat ile Peygamber’e itaat birlikte zikredilmiştir.³¹ Ayet-i kerimede “Kim Allah’a ve Resûlüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur” (Ahzâb, 33/71) denilmiştir. Yine Kur’an-ı Kerim’de bir diğer ayet-i kerimede “Kim Allah’a ve Peygamberi’ne itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar, işte büyük kurtuluş budur” (Nisâ 4/13) denilerek bu itaatın mükafâtı zikredilmiştir.

Hz. Peygamber de bir hadis-i şeriflerinde her kim bana itaat ederse cenne-

30 Kur’an-ı Kerim’de Nisâ Sûresi 80. ayette “Kim Resûl’e itaat etmişse Allah’a itaat etmiş olur” denilmiştir.

31 Bu ayetler için bkz: Nisâ 4/13, 80; Nûr 24/52; Ahzâb 33/31, 71.

te girecektir, buyurmuşlar, kendisine isyan edenin varacağı yerin de cehennem olduğunu dile getirmişlerdir.³²

*Bu dünyâ lezzetine mağrūr olma
Bu nefsi beslemegil hem çū hayvān*

(Bu dünyanın lezzetine gururlanma. Bu nefsi de bir hayvan gibi besleme.)

Şayet insan nefsânî arzularını dizginlemez ise, dünya onun için bir doyum-suzluk mekanıdır. Sahip olduğu hiçbir şey ona huzur vermez. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde bu doyumsuzluğu ve huzursuzluğu şu sözleriyle dile getirmiştir: "Ademoğlunun iki vâdi dolusu altını olsa, bir üçüncüsünün olmasını da ister. Ademoğlunun nefsinin ancak toprak doldurur. Yine de Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder" (Tirmizî, Zühd 27).³³

Yine bir hadis-i şerifte dünya malına düşkün bir insanın kendi inancına verdiği zarar şöyle bir benzetmeyle açıklanır: "Bir koyun sürüsünün içine saliverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir" (Tirmizî, Zühd 43).

Aklı olan insan dünyanın hay huyu içinde yaratılış amacını düşünerek kendini muhasebeye çekmesini bilen ve ahireti düşünerek hareket edebilen insandır. Zira Hz. Peygamber bu hususta da şöyle buyurmuştur: "Akıllı kimse, nefsinin muhasebe eden ve ölümden sonrası için çalışandır. Aciz de, nefsinin hevasının peşine takan ve Allah'tan temennide bulunan kimsedir" (Tirmizî, Kıyâmet 26).

Bu dünyada iken kim tercihini ahiretten yana koyarsa Allah onun işlerini de kolaylaştırır. Kim de tercihini bu dünyadan yana koyarsa, işleri darmadağın kalır ve dünyadan ancak nasibi kadar olanını alabilir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "Kimin arzusu ahiret olursa, Allah onun kalbine zenginliğinden koyar ve işlerini derli toplu kılar, artık dünya ona hakir gelmeye başlar. Kimin hedefi de dünya olursa, Allah iki gözünün arasına (dünyanın) fakirliğini koyar, işlerini de darmadağın eder. Netice olarak, dünyadan da eline, kendisine takdir edilmiş olandan fazlası geçmez." (Tirmizî, Kıyâmet 31).

*Sini ger bir nefes güldürdi dünyâ
Soñ uçı biñ kezın kıldurdi efgān*

(Dünya seni bir kez güldürdüyse, bunun sonu bin kez ağlatıp inlettirir.)

*Bu dünyâ bil ki saña bâkî kalmaz
Eger mülküñ ola Şām u Horāsān*

(Şam ve Horasan senin mülkün olsa dahi, bil ki bu dünya sana bâki kalmaz.)

*Vefâ umma ki yoğdur hîç vefâsı
Ve lîkin işidür her lahza noğşān*

³² Buhârî, İ'tisam 12.

³³ Yine bkz: Müslim, Zekat 118; Buhârî, Rikak 10.

([Dünyadan] vefâ umma, zirâ hiç vefası yoktur. Ama işi her an kusurludur.)

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatici bir geçimlikten başka bir şey değildir” (Hadîd 57/20).

*Esirgemez bu halkı çarh-ı zâlim
Mecâl virmez sürer âdemi bundan*

(Zâlim felek bu halkı esirgemez, [ademoğluna] mecal vermez ve onu [dünyadan] sürer.)

*Ne yoksulu esirger ne ho bâyı
Ne ak sakallı pîr kor ne ho oğlan*

([Zâlim felek] ne yoksulu esirger ne de zengini, ne ak sakallıları [bu dünyada] kor ne de gençleri.)

*Gözün ile niçe gördün i uslu
Ki ma şûmlar kırılmışdur vebâdan*

(Ey akıllı kişi sen şahid oldun. Nice masum insan vebâdan kırılmıştır.)

*51 Selâfînler zebûn olur ecelden
Ecel irişmedin saña nâgehân³⁴*

(Sultanlar ecelden aciz kalır [ölür].)

Şair burada ecelin yani ölümün karşısında, sultanların bile çaresiz kaldığını dile getirmiştir. Yüce Allah bir ayet-i kerimede “Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır” (Münâfikûn 63/11), bir diğerinde ise “Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!” (Nisa 4/78) buyurarak ölümün kim olursa olsun herkesin kaderinde olduğunu ifade etmiştir.

*Gel imdi kendüzüne dir ögüñi
Ecel irişmedin saña nâgehân*

(Öyleyse şimdi gel, ecel ansızın sana erişmeden aklını başına topla.)

*Ecel cāmı şarābın çün içesin
Düşesin ayru kamu dostlarıñdan*

(Çünkü sen ecelin kadehinin şarabını içtiğin vakit, bütün dostlarından ayrı düşeceksin.)

*Yaluñuzça yatasın sîn içinde
Ne bilem şād m’ olursun yā perîşân*

³⁴ 51. beyitin ikinci mısraı ile 52. beyitin ikinci mısraı metinde tekrar edilmektedir. Günay Kut bunun müstensihin bir yanlışlığı olabileceğini söyler. Metindeki manaya göre birinci beyitin ikinci mısraı başka olmalıdır. Bkz: Günay Kut; *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, C. 1, s. 267.

(Mezar içinde yalnızca yatarsın. [Orada] mutlu mu yoksa perişan mı olacağını bilemem.)

*Dön imdi bunda anuñ yarağın gör
Ki saña yārī kıla Hayy u Subhān*

(Şimdi dön burada [dünyada] onun [hesap gününün] hazırlığını yap ki, Hayy u Subhan olan [Allah] sana yardım etsin.)

Kul hakikat arayışında Allah'tan yardım istediği sürece Allah onun yanındadır. Şair de sen şimdi hakikate yönel ve Allah'ın yardımına nâil ol demiştir. Allah'ın yardımı hem bu dünyada hem ahirettedir. Bir kutsi hadiste Allah'ın kula yakınlığı ve yardımı ile ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Kulum beni andığı zaman ben muhakkak onunla beraber bulunurum. O beni gönlünde gizlice zikrederse, ben de onu bu suretle nefsimde (yânî Zâtımda) zikrederim. Eğer o beni bir cemaat içinde zikrederse, ben de onu bu cemaat fertlerinden daha hayırlı bir cemiyet içinde anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırim. Kulum bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırim. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!” (Buhârî, Tevhid 15).³⁵

Şüphesiz kurtuluş mutlak hakikat olan Allah (c.c.)'a yönelmektir: “Temizlenen, Rabbi'nin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir” (A'lâ 87/14-15).

*İbâdet kııl Hağ için giçe gündüz
İbâdetdür bilürsün genc-i pinhân*

(Gece ve gündüz Hakk'a ibadet et. Bilirsin [ki] ibadet gizli bir hazinedir.)

Bir ayet-i kerimede “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (Zâriyât 51/56) diyerek insanın yeryüzündeki vazifesinin kendisine ibadet etmek olduğunu söyleyen Allah (c.c.) kendisine iman edenler için de ibadeti kurtuluşa erme vesilesi saymış ve şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz” (Hac 22/77).

*Kaşa-yı âsumânî çün irişür
Ölüme kimsene olmaz pey-endân*

(Gökten [gelen] ilâhî hüküm seni bulduğunda, ölüme kimse dayanak olmaz [dur diyemez].)

*Gelecek nesne gelür çäre yoğdur
Gerek sen yaş yirine ağlağıl kan*

(Sen gözyaşı yerine kan ağlasan da. Olacak olan olur [buna] çare yoktur.)

*Bu dünyâda belâya şabr idegör
Hağun sevdüğü kurtılmaz belâdan*

(Bu dünyada belâya sabret [ki], Hakk'ın sevdiği belâdan kurtulmaz.)

³⁵ Yine bkz: Müslim, Zikir 2; Tirmizî, Daavât 142.

Bela; Allah'ın mümin kulunu tedib ve ıslah edışıdır. Şair Hakk'ın sevdiği kurtulmaz beladan derken Allah'ın sevgili kullarının belaya aşinâ olduklarını söyler. Bu durumla ilgili bir sahabe ile Hz. Peygamberde arasındaki diyalog şöyledir:

“Sahabe: *Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlardan kimler en çok belaya uğrar?*”

Hz. Peygamber: *Peygamberler, sonra büyüklükte onlara ve bunlara yakın olanlar. Kişi diyaneti nispetinde belaya maruz kalır. Kim dininde şiddetli ve sağlam olursa onun belası da şiddetli olur. Şayet dininde zayıflık varsa, Allah onu da diyaneti nispetinde imtihan eder. Bela kulun peşini bırakmaz. Tâ ki o kul, hatasız olarak yeryüzünde yürüyünceye kadar*” (Tirmizî, Zühd 57).

Yine Hz. Peygamber “Mü'min erkek ve kadının nefsinde, çocuğunda, malında bela eksik olmaz. Tâ ki hatasız olarak Allah'a kavuşsun” (Muvatta, Cenaiz 40) buyurmuşlardır. Başa gelen belalara sabır ise, Allah'ın kulunu imtihan ederken ölçtüğü haslettir. Kur'an-ı Kerim'de “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!” (Bakara 2/155) diyerek Allah (c.c.) bu sınamaya dikkat çekmiş ve peygamberinden sabredenlerin müjdelenmesini istemiştir. Ayet-i kerimelerde bela ve musibetlere karşı, Allah'tan sabır ve namazla yardım istenmesi gerektiği, Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu dile getirilmiştir. (Bakara 2/153).³⁶ Allah (c.c.) müminlerin özelliklerinden bahsederken Allah'a imanlarının derecesi, namaz kılmaları ve rızıklarını infakla birlikte başlarına gelene sabretme hasletlerini de zikretmiştir: “Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) harcarlar” (Hac 22/35).

*Ölüm bir kapudur geçmek gerektür
Ber-â-ber anda sulţān ile çobān*

(Ölüm bir kapıdır geçmek gerektir. O [kapıda] Sultan ile Çoban birdir.)

*Yaratılmış bu şerbetden toysar
Ulu kiçi durur ol işde yeksān*

(Yaratılmış olan herkes ölüm şerbetinden doycaktır [içecektir]. Küçük, büyük bu işte birdir.)

*Bu bir işdür kim uğrar kamu maħlūķ
Bu bir derddür ki yoķdur aña dermān*

(Bu [öyle] bir iştir ki bütün yaratılanları bulur. Bu [öyle] bir derttir ki ona derman yoktur.)

*Bu bir rencdür ki hiç dermān bulunmaz
İlāc bilmediler Buķrāt u Luķmān*

(Bu [öyle] bir sıkıntıdır ki, derman bulunmaz. Bukrat ile Lokman da ona ölüme ilaç bulamadılar.)

³⁶ Yine bkz: Enfal 8/66.

*Ecel sayrılığın için kim irişse
Tîmâr itmez aña yüz biñ tabîbân*

(Ecel hastalığı eriştiğinde yüz bin doktor [bile] iyileştiremez.)

Şair yukarıdaki 60-64 arası beyitlerde ölüm için bir çare olmadığını dile getirmiştir. Ölüm her hayat sahibinin tadacağı gerçektir. Ölümü geciktirecek ne bir ilaç ne de bir tabip vardır. Yüce Allah bunu şöyle dile getirir: “Allah eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemes. Allah, yatıklarınızdan haberdardır” (Münâfikûn 63/11). Yine bir diğer ayet-i kerimede Allah (c.c.) “Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler” (A’raf 7/34) buyurmuştur.

*Nebî zindân dimişdür dünyâ için
Nite râhat olısar ehl-i zindân*

(Hz. Peygamber dünya için zindan demiştir. Zindan ehli [yaşayanlar] nasıl rahat olur.)

Şairin de iktibasta bulunduğu gibi, Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde, “Dünya mü’minin zindanı, kafirin cennetidir” (Müslim, Zühd 1)³⁷ buyurarak inananların geçici olan bu âlemde belalara ve musibetlere dūçar olacağını, inananmayanların ise dünya hayatını rahat geçireceklerini dile getirmiştir.

*Dirîgâ kim uçısar kuş kafesden
Dirîgâ kim çürüyiser bu ebdân*

(Eyvah ki, kuş kafesten uçacak, eyvah ki, bu bedenler çürüyecektir.)

*Dirîgâ yatusaruz sin içinde
Geçiser üstümüzden niçe ezmân*

(Eyvahlar olsun ki, biz mezarda yatacağız, üstümüzden nice zamanlar geçecek.)

*Nebî vu hem velî kurtılmadı hiç
Ölüm şerbetin içüp virdiler cân*

(Nebî, velî hiç kimse kurtulmadı. Ölüm şerbetinden içip onlar da can verdiler.)

*Bize hod ne hisâb anlara nisbet
Ecelden kaçmağa yoğ durur imkân*

(Onlara nispetle biz hiç hesaba alınmayız. Ecelden kaçmaya imkan yoktur.)

Daha önceki beyitlerin açıklamalarında da zikrettiğimiz gibi ölüm kaçınılması mümkün olmayan sondur:

“Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!” (Nisâ 4/78).

*Çalabum çün ölüme uğraruz biz
Ayurma soñ nefesümüz imândan*

(Allah’ım ölüme uğradığımızda, son nefesimizde imandan ayırma bizi.)

³⁷ Yine bkz: Tirmizi, Zühd 16; İbn Mâce, Zühd 3.

*71 Nidelüm çün cihānuñ işi budur
O derde uğradı Dāvūd Süleymān*

(Madem ki, cihanın işi budur ve Hz. Dâvud da Hz. Süleyman da bu derde uğramıştır, öyleyse ne yapalım.)

*72 Anuñ kim tahtını yel götürürdi
Ölüme uğradı adı Süleymān*

(O ki, tahtını rüzgar taşırdı. O da ölüme uğramıştır, adı Hz. Süleyman'dır.)

"Rabbim! Beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlük ver" (Sâd 38/35) diyerek Allah'tan eşsiz bir hükümlük isteyen Hz. Süleyman'ın duası kabul olmuştur. Ayet-i kerimelerde Hz. Süleyman'ın saltanatı şöyle anlatılır: "Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a / onun emrine) verdik ve onun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı, onun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsa, ona alevli azabı tattırırız. Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı" (Sebe' 34/12-13).

Şairin de belirttiği gibi ölüm kaçınılmaz gerçektir ve bu saltanatın sahibi Hz. Süleyman da vefat etmiştir.

*73 Elinde ejdehâ olan 'aşâsı
Yed-i beyzâ dağı Müsî' bn-i 'İmrān*

(Elindeki asası yılanı dönen, Yed-i Beyzâ [mücizesinin sahibi] İmran oğlu Musâ dahi ölmüştür.)

İsrailoğullarına Peygamber olarak gönderilmiş olan Musa (a.s.) kavmini Firavunun zulmünden kurtarmak için onunla mücadele etmişti. Firavun ile bu mücadelesinde Musa (a.s.)'a verilen iki mucize olan ejderha olan asası ve elinin ışık saçan bir beyazlığa dönüşü (yed-i beyza) ayetlerde şöyle geçmektedir:

"Firavun: Benden başkasını tanrı edinirsen, andolsun ki seni zindanlıklardan ederim! dedi. Musa: Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı? dedi. Firavun: Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu! Diye karşılık verdi. Bunun üzerine Musa asasını atıverdi; bir de ne görsünler, asa apaçık koca bir yılan (olmuş). Elini de (koyundan) çıkardı; o da seyredenlere bembeyaz görünen (nur saçan bir şey oluvermiş.)!" (Şuara 26/29-33).

Hz. Musa'ya verilen iki mucize Kur'ân-ı Kerim'de bir başka yerde de aynı şekilde zikredilir:

"(Firavun) dedi ki: Eğer bir mucize getirdiyse ve gerçekten doğru söylüyor-san onu göster bakalım. Bunun üzerine Musa asasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi! Ve elini (cebinden) çıkardı. Birdenbire o da seyredenlere bembeyaz görünürdü" (A'raf 7/106-108).

*74 Yâ kanı Ya 'küb İsmâ'il ü Dāvūd
Dağı hüsn ıssı ol Yūsuf-ı Ken 'ân*

(Hz. Yakup, Hz. İsmail ve Hz. Davut nerede, nerede güzellik abidesi Kenan ilinin Yusuf'u.)

75 *Ebübekr ü 'Ömer kanı 'Alî hem
Yâ kanı cem' iden Kur'an ı 'Osmân*

(Hz. Ebübekir, Hz. Ömer, hani Hz. Ali. Ya hani Kur'an-ı Kerîm'i cem eden Hz. Osman.)

76 *Çamusı datdı bu şerbetden î yâr
Uş imdi bize degdi nevbet el-ân*

(Ey dost, bütün hepsi bu şerbetten tattı. İşte şimdi bu şerbeti tatma sırası bize geldi.)

77 *Muhammed kim cihânuñ fâhrı idi
Bu sünnetler anuñdur âyin erkân*

(Hz. Muhammed ki, cihanın övücü idi. Bu sünnetler, âyin, erkan onundur.)

78 *Burâk ıssı Haķuñ dōstı Habîbi
Aña Mi'râc u 'arş üstiydi seyrân*

(Burak'ın sahibi Hakk'ın dostu ve sevgilisi [idi], O'na Miraç ve arşin üstü gezinti yeri.)

Burada Hz. Peygamber'in Mi'râc mucizesine telmih vardır. Mi'râc Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'dan alınarak Allah (c.c.) katına yükselmesi ve onunla konuşmasıdır. Bu yolculukta Hz. Peygamber Burak isimli bir hayvana bindirilmişti. Burak, hadis-i şerifte Hz. Peygamber tarafından "merkepten büyük kartırdan küçük beyaz bir hayvan" olarak tavsif edilmiştir. Bu mucize, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiş, Hz. Peygamber de sahabeye yaşadıklarını aktarmıştır.³⁸

79 *Anuñ için yaratıldı bu 'âlem
Anuñ için düzildi ins ile cân*

(Bu âlem onun için yaratıldı. İnsanlar ve cinler onun için tanzim edildi.)

80 *Anuñ için yaratıldı bu yirler
Anuñ için bu gökler oldı sayvân*

(Bu yerler onun için yaratıldı. Bu gökler onun için gölgelik oldu.)

79 ve 80. beyitlerde zikredildiği gibi tasavvufî düşünceye göre âlemin varlık sebebi Hz. Muhammed'tir. Bütün kainatın varlığa gelişi onun güzelliğindedir. Allah (c.c.) yerleri ve gökleri onun sebebiyle yaratmış ve Peygamber'in güzelliğinde (insan-ı kâmil) kendi güzelliğini temâşâ etmiştir. Şâir de yukarıda yer alan iki beyitte bunu dile getirmiştir. Tasavvufî düşüncenin temeli ve öz niteliğindeki bu inanışın kaynağı sık sık kullanılan ve kutsi hadis olarak da rivayet edilen, "Sen olmasaydın ben kâinâtı yaratmazdım." ifadesidir.³⁹ Bu hadis-i kutsî varlığın Hz. Muhammed için yaratıldığını anlatır.

38 Buhârî, Bed'ü'l Halk 6; Buhârî, Enbiyâ 22,43; Müslim, İman 264. Ayrıca Mi'râc olayını anlatan ayet-i kerimeler için bakınız: İsrâ 17/1; Necm 53/1-18.

39 Aclûnî, II/164; Hakim el Müstedrek, II 615.

*81 Aña kalmayıcak bu dünya key bil
Saña hod qalısar degül yaraqlan*

(Bu dünya ona kalmayınca iyi bil, sana da kalacak değildir, [o halde] hazırlan.)

*82 Pes ölüm haqdur elbette ölürsın
Saña imdi i dervîş kibr kıandan*

(Öyleyse ölüm haktır ve şüphesiz öleceksin. Ey derviş [hal böyleyken] bu kibir sana nereden geliyor.)

*83 Tevâzu´ eyle bunda hâşş u ´āma
Kim anda olmayasın zār u giryān*

([Bu dünyada] herkese alçakgönüllü ol ki, orada [ahirette] ağlayıp sızlanmayasın.)

Tevâzu insanın sahip olabileceği en büyük erdemdir. Zira, "Allah (c.c.) kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez" (Hadid 57/23). Bir kutsî hadiste büyüklüğün ve azâmetin yalnız Allah(c.c.)'a ait olduğu dile getirilmiş ve bu konuda Allah ile yarışanın akıbetinin cehennem olduğu söylenmiştir.⁴⁰

Yüce Allah imanları yüksek kullarının özelliklerinden bahsederken onların tevazularını da zikrederek şöyle buyurur: "Rahmân'ın has kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) 'Selam!' derler (geçerler)" (Furkân 25/63). Allah'ın hoşlanmadığı en büyük günah kibirdir. Kibir insanın acziyetini unutmaktır. Yüce Allah iman edenleri bu konuda şöyle uyarır: "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırılık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin" (İsrâ 17/37). Bir hadis-i şerifte de "Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez" (Müslim, İman 147)⁴¹ buyrulmuş inananlar uyarılmıştır. Hz. Peygamber bir başka hadiste de şöyle buyurur: "Kim Allah rızasına yönelik bir derece tevazu gösterirse, Allah buna karşılık o kimseyi bir derece yükseltir. Kim de bunun hilafına bir derece kibirlenirse Allah buna karşılık o kimseyi bir derece alçaltır ki, sonunda o kimseyi aşağıların en aşağısında kılsın" (İbn Mâce, Zühd 4176).

Değerlendirme

Çarh-nâme, bugüne kadar edebiyat araştırmacıları tarafından Anadolu Türkçesinin Acem tesiri altında gelişen, ulaşabilinen en eski sûfiyâne metin olarak kabul edilmiştir. Ancak bu tespit günümüz araştırmacılarının ulaştıkları yeni bilgiler doğrultusunda güvenilirliğini yitirmiştir. Dil ve anlatım özelliklerinden ve eserde bahsedilen tarihsel olaylardan yola çıkarak metnin en erken 1350 senesi ve sonrası bir tarihe ait olabileceğini savunan araştırmacılar mevcuttur. Bu da elimizdeki metnin en eski metin olmayabileceği ihtimalini ortaya koymakta-

⁴⁰ İbn Mâce, Zühd 4174.

⁴¹ Yine bu hadis ile ilgili olarak bkz: Müslim, İman 147; Ebu Davud, Edeb 29; Tirmizî, Birr 61.

dır. Ayrıca eserin müellifi olarak kabul edilen Ahmed-i Fakîh hakkında eski kaynaklarda yer alan bilgilerin bir kısmının karışmış olması, birden fazla Ahmed-i Fakîh bulunması, müellif hakkındaki kesin yargıların zayıflamasına sebep olmaktadır. Günümüz araştırmacıları onun hangi Ahmed-i Fakîh'e ait olduğunu, hatta Ahmed-i Fakîh'lerden birine değil de bir başka isme ait olup olmadığını hala tartışmaktadırlar.

Sûfiyâne bir metin olan Çarh-nâme'de çok sayıda ayet-hadis iktibas ve telmihleri yer almaktadır. Bu durum bize İslamlaşma sonrası Türk edebiyatının dinî düşünce ile ne derece iç içe olduğu hakkında bilgi verir. Metin özünde tasavvufî din anlayışını barındırmaktadır. Türklerin Müslüman olma sürecinde tasavvuf düşüncesinin etkisi düşünüldüğünde bu anlaşılabilir bir durumdur. Metin, ahlakî bağlamı esas alan ve özellikle dünyanın fâniliğine ve ölüme dikkat çeken nasihatlerden oluşmuştur. Bütün beyitlerin dinî bir kaynaktan neşet eden nasihatlerle örülü olduğunu söylemek mümkündür. Ayet ve hadislerden yapılan alıntılar çoğu zaman lafzen olmak yerine manen alıntı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Şair, eserinde sanatı değil öğreticiliği ve iyiliği telkini gözetmiştir. Bu durum, nasihatnâme diyebileceğimiz bu eserin tabiatına uygundur.

Kaynaklar:

- » el-Aclûnî el-Cerrâhî, İsmail b. Muhammed; *Keşfü'l Hafâ*, Müessesetü'l Risâle, 6. bs., Beyrut 1996.
- » Banarlı, Nihad Sâmî; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2004.
- » Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail; *Sahih-i Buhari* (I-VIII), İstanbul 1315.
- » Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî; *Sünen* (I-IV), Mısır, ts.
- » Gencel, Turhan; *Çarh-nâme'nin Müellifi ve Tarihi Hakkında Notlar*, (çev. Emine Gürsoy-Naskali), Ankara 1987.
- » Işık, Hidayet; "Hoca Ahmed Fakih'in Tarihi-Dinî Kişiliği ve Konya'da Hoca Fakih Türbesi", *İpek Yolu*, Konya Kitabı V, Konya 2002, s. 177-186.
- » İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (273/887), *Sünen*, I-II, Kahire 1953.
- » İz, Fahir; *Eski Türk Edebiyatında Nazım 1*, 5. bs., Akçağ Yay., Ankara 2004.
- » Köprülü, M. Fuad; *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Yay. Haz: Dr. Orhan F. Köprülü), Akçağ Yay., 5. Baskı, Ankara 2003.
- » Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları / 86, Ankara 1993.
- » Kut, Günay; "Ahmed-i Fakîh", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*, Birinci Cilt, Ötügen Söğüt, İstanbul 1985, s. 263-268.
- » Mâlik b. Enes el-asbahî, *Muvatta* (I-VIII), Beyrut 1992.
- » Mansuroğlu, Mecdut; *Ahmed-i Fakih Çarhname*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1956.
- » Mengi, Mine; *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., 12. Baskı, Ankara 2006.
- » Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim* (I-V), Beyrut 1955.
- » en-Nisâbü'rî Muhammed b. Abdullah el-Hakîm, *Müstedreku'l Hakîm*, (I-XIX), Beyrut 1990.
- » Sertkaya, Osman F.; "Ahmed Fakih" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 65-67.
- » Şentürk, Atillâ; Kartal, Ahmet; *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2005.
- » Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsâ, *Sünen* (I-V), yer belirtilmemiş, 1964.
- » Yıldırım, Mustafa; "Konya Hoca Ahmet Fakih Zaviyesi Çevresinde Oluşan Yapı Topluluğu", *Marife*, yıl 7, sayı 2, güz 2007, s. 203-232.